

הרב יהודה זולדן, באר יהודה – מגילה, עמ' 174-194

שיעור יא

מקרא מגילה בי"ג באדר מפלג המנחה, בי"א-י"ג באדר,

מא' באדר

(מגילה ה ע"א)

הקדמה

א. י"ג באדר מפלג המנחה

1. מי שהוא אנוס וקשה לו לצום – חולה, מעוברת
2. מי שלא יוכל לשמוע מגילה במשך כל הלילה

ב. י"א, י"ב וי"ג באדר

ג. מא' באדר עד ט"ו באדר
סיכום

הקדמה

במשנה (ב ע"א) נזכרו תאריכים שאפשר לקרוא בהם מגילה: י"א-י"ג באדר לבני הכפרים שמקדימים לקרוא לפני פורים; היושבים בערים ובכל מקום, למעט היושבים בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, קוראים בי"ד באדר; היושבים בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון קוראים בט"ו באדר. שני הימים המרכזיים הם י"ד וט"ו באדר. מה הדין אם אדם לא יכול לקרוא מגילה בזמנה מסיבות שונות? באילו מצבים הוא יכול להקדים, ולאלו תאריכים הוא מקדים? נענין בשלוש אפשרויות: י"ג באדר מפלג המנחה; י"א, י"ב וי"ג באדר; מא' באדר עד ט"ו באדר.

א. י"ג באדר מפלג המנחה

זמן מקרא בלילה הוא כל הלילה, וכדברי המשנה (כ ע"ב): "זה הכלל... דבר שמצותו בלילה – כשר כל הלילה".¹ פוסקים דנו במי שמתקשה לצום עד לאחר שישמע את המגילה בליל י"ד באדר, אם הוא רשאי להקדים ולקרוא את המגילה בסוף יום י"ג באדר, ואז יתאפשר לו לאכול עם חשכה. דברי הפוסקים הללו שימשו בסיס לדיון על מי שאומנם יכול לצום עד חשכה, אך אם הוא לא ישמע את המגילה בסוף יום י"ג באדר, הוא לא יוכל לשמוע מגילה במשך כל הלילה. נענין תחילה בדברי הפוסקים על מי שמתקשה לצום עד לאחר שישמע קריאת מגילה בליל י"ד באדר, ולאחר מכן נענין בדברי הפוסקים שלמדו מכך על אלו שלא יוכלו לקרוא כלל מגילה במשך כל ליל י"ד באדר.

1. מי שהוא אנוס וקשה לו לצום – חולה, מעוברת

הרב ישראל איסרלן (תרומת הדשן סי' קט) נשאל:

¹ כך פסקו: רמב"ם (הל' מגילה א, ג); רבנו יעקב (טור, אורח חיים סי' תרפח); הרב יוסף קארו (שולחן ערוך סי' תרפז, א).

מי שהוא אנוס קצת שלא יכול לילך לבית הכנסת לקריאת מגילה וצריך להמתין עד לאחר שקראו הקהל, ואז ימצא לו אחד שיקרא לו, וזה קשה עליו לישוב כל כך בתענית. שרי ליה לשמוע קריאתה מבעוד יום ב"ג בתענית אסתר או לאו?

תשובה: יראה דיכול לשמוע קריאתה ויוצא בה מבעוד יום לאחר תפלת ערבית מפלג המנחה ואילך, דהיינו שעה ורביע קודם הלילה. דפסק רבינו תם בריש ברכות (ב ע"א ד"ה מאימתי) דקי"ל דמזמן ההוא ואילך חשיבא לילה לענין קריאת שמע. ואף על גב דהקפיד התם רחמנא להדיא אזמן שכיבה, ובההוא זימנא לאו זמן שכיבה הוא. מ"מ נפיק מידי קריאת שמע משום דחשיב לילה. כל שכן לענין קריאת מגילה דליכא קפידא במידי אי חשבינן ההוא זימנא ללילה שתהא קריאה בזמנה ב"ד. אף על גב דכמה גדולים פליגי ארבינו תם התם בריש ברכות. הא כתב במרדכי התם (ברכות, פרק ראשון, רמז א) בשם ראב"ה המנהג כוותיה דר"ת, והמחמיר כדברי שאר גאונים נקרא הדיוט אם לא הורגל בשאר פרישות.

תרומת הדשן נשאל על אדם שיהיה מי שיקרא לו באופן אישי לאחר מקרא המגילה בציבור, אך קשה לאותו אדם לצום עד לאחר שהקריאה האישית תסתיים. הרצון להקדים ולקרוא מגילה מבעוד יום הוא כדי שמקרא המגילה יסתיים בסוף הצום, ולא יהיה צורך לצום מעבר לזה. הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצב, ד) פסק להלכה את דברי תרומת הדשן, ולפיו אפשר להתפלל ערבית מפלג המנחה ולקרוא אחר כך מגילה.

הרב חזקיה די סילוה (פרי חדש, אורח חיים סי' תרצב ד) חלק על תרומת הדשן. לפיו, רוב הפוסקים סוברים שזמן קריאת שמע הוא מצאת הכוכבים, וכל שכן בנוגע למגילה שיש לקרואה בלילה (ד ע"א) כפי שנלמד מהפסוק: "ולילה ולא דומיה לי" (תהילים כב, ג), וכמו שנאמר בגמרא (כ ע"ב): "עד צאת הכוכבים לאו לילה הוא". מסקנתו היא:

ולכן הדבר ברור כשמש שאין לסמוך על הוראה זו, ואין לקרוא המגילה אלא משעת צאת הכוכבים, וכל שקרא קודם לכן לא עשה ולא כלום ובידך ברכות לבטלה. וכבר כתבתי זה סימן תרפז סעיף א, יעוי"ש.

הפרי חדש ציין את דבריו בסימן נוסף (סי' תרפז, א), שם הוא גם שלל נימוק אחר שכתב הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תרפז) בשם הרב אהרון מנרבונה (ארחות חיים, הל' מגילה אות כג; כל בו סי' מה), שכתב בשם הראב"ד (כתוב שם, ג ע"א בדפי הרי"ף):

כתוב בארחות חיים בשם הראב"ד נהגו לקרותה מבעוד יום ליל ארבעה עשר כדי להקל על האנושים [= האנוסים] והמעוברים שלא להתענות יותר מדאי.²

² דברים דומים כתבו: הרב אברהם בן יצחק מנרבונה (ספר האשכול, הלכות פורים, ז); הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א). לכאורה הקריאה היא אישית למי שקשה לו. לא נראה שבשל כך יקדימו לקרוא בפני כל הציבור מבעוד יום. בנוגע למעוברים ולחולים כתב הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרפז, ב): "תענית זה אינו חובה, לכן יש להקל בו לעת הצורך, כגון מעוברים או מניקות או לחולה שאין בו סכנה, ואפי' רק כואבי עינים, שאם מצטערים הרבה לא יתענו ויפרעו אח"כ". ראה על כך את דברי הרא"ה קוק (מצות ראייה סי' תרפז, ב, עמ' פח). אולם יש לציין את דברי הרב צדקיה הרופא (שבלי הלקט סי' קצד) שמצא תשובה בשם רש"י, שהייתה שנה שתענית אסתר הוקדמה בה ל"א באדר: "ובאה אשה אחת שהיתה צריכה לרכוב אצל השלטון ושאלה לרבינו אם היא יכולה להתענות למחר, ותאכל היום מפני טורח הדרך? ואמר רב תענית זה אינו מדברי תורה ולא מדברי סופרים אלא מנהג בעלמא... ואעפ"כ לא אתיר לאדם לפרוש מן הצבור דאמרין 'לא תתגודדו' (דברים יד, א) – 'לא תעשו אגודות אגודות' (ספרי דברים פסקא צו)."

גם שם המטרה היא שקריאת המגילה תסתיים עם חשכה ושלא יתענו משחשכה "יותר מד". יושם לב שכאן כתב הראב"ד "מבעוד יום" ולא כתב "מבעוד יום לאחר תפילת ערבית מפלג המנחה" כפי שכתב תרומת הדשן.³ נראה שהראב"ד התכוון שאפשר להקדים מעט את קריאת המגילה. אומנם הוא לא כתב זמן מדויק, אך הוא לא התכוון מפלג המנחה.

יש להוסיף שהאפשרות להקדים לקרוא מבעוד יום את הקריאה של ליל י"ד באדר אינה מפני שאפשר לקרוא מגילה בי"ג באדר, כי אז אותם אנוסים יוכלו לקרוא מגילה גם לפני פלג המנחה וללא ברכה.⁴ אם מסתמכים על כך שקריאה בי"ד באדר היא מפני שי"ג באדר "זמן קהילה לכל היא" (ב ע"א), אזי הקריאה המוקדמת ביום י"ג באדר היא במקום הקריאה של היום, והיא אינה במקום הקריאה של ליל י"ד באדר, שהאנוסים מבקשים להקדים אותה. נראה אם כן שהראב"ד והראשונים שהסכימו עימו התכוונו שמאחר שגם י"ג באדר הוא זמן מקרא מגילה, אפשר להקל ולהקדים מעט את הקריאה למי שקשה לו להתענות.⁵

גם כנגד דברי הראב"ד הללו שהובאו בבית יוסף, כתב הפרי חדש (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרפז, א):

ואם נהגו כך מעולם לא קיימו מצות קריאת מגילה בלילה, וראוי לבטל המנהג הרע הזה, ולקרותה כולה משעת יציאת הכוכבים. ואם קראוה קודם לכן לא יצאו ידי חובתם, וצריך לחזור ולקרותה בברכותיה, וזה פשוט.⁶

יוצא אפוא שלפי הפרי חדש גם למתקשים לצום, כגון חולה או אשה מעוברת, אין להקדים את קריאת המגילה לפני צאת הכוכבים. כאמור, הרצון להקדים את קריאת המגילה הוא כדי שיהיה אפשר לאכול מיד בסוף הצום.

היה אפשר להציע שאותם שמתקשים לצום יאכלו מיד בסיום הצום בצאת הכוכבים, ואחר כך ישמעו מגילה. אלא שהרב ישראל איסרלן (שו"ת תרומת הדשן סי' קט) בהמשך תשובתו שלל זאת:

אבל אין נראה לי להתיר למי דקשה לו להמתין כדלעיל, שיטעום מעט קודם קריאת מגילה וימתין שוב עד שיבא לו הקורא. כדאמרין פ"ק דברכות (ד ע"ב) "לא יאמר אדם אוכל קימעא ואשתה קימעא ואחר כך אקרא קריאת שמע ואתפלל..." "עד כל העובר על דברי חכמים חייב מיתה". ונראה דכל שכן לענין קריאת מגילה דחיישינן שמא תחטפנו שינה ויבטל מקריאתה, שהרי יש בה שהות טובא וגם קריאתה חובה טפי, שהרי כל המצות נדחות מפניה.

³ כך העיר הרב יהושע כץ (דרישה ופרישה, א, עמ' 387).

⁴ כך ע"פ המהרש"ם (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצב, דעת תורה ס"ק ד בשם שו"ת בשמים ראש סי' רלט).

⁵ הרב רפאל אייפרס (שו"ת ושב ורפא, ט, יורה דעה סי' ט, סעיפים א, ב) כתב [בשנת תשפ"א] שמנהג קהילת אמשטרדם להתחיל לקרוא מגילה בי"ג באדר מבעוד יום, והם מכוונים את הקריאה כך שאת הפסוק: "בלילה ההוא נדדה שנת המלך" (אסתר ו, א) יקראו בדיוק בשעת צאת הכוכבים. הוא דן בדברי הפוסקים שהזכרנו, וכתב בסוף התשובה: "כמה גדולים מעשי אנשי מדינת הולנד שמנהגם עתיק יומין מימות הראב"ד ז"ל ואיתו הבית יוסף והדרכי משה והוא מיוסד על אדני פז". יש להעיר שלא נראה שהראב"ד ולא הבית יוסף והרמ"א התכוונו למנהג זה.

⁶ הרב יחיאל מיכל הלוי אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תרצב, ח) תמך בדברי הפרי חדש והוסיף: "ומימינו לא שמענו מי שיעשה כך". על המחלוקת בין הפרי חדש ובין תרומת הדשן, ראה: הרב גבריאל ציננר (נטעי גבריאל – פורים, פרק לא, ה ובהערה); הרב זכריה בן שלמה ("קריאת המגילה בי"ג מפלג המנחה", כי שרית, עמ' 142–148); הרב מרדכי פרקש ("קריאת המגילה לפני צאת הכוכבים", שו"ת אגורה באהלך, ב, סי' נד); הרב צבי רייזמן ("קריאת המגילה מבעוד יום", רץ כצבי – פורים, סי' כח).

תרומת הדשן אסר לאדם לטעום בצאת הצום, ויהיה עליו להמתין עד שהקהל יסיימו את הקריאה ומישהו יקרא לו באופן אישי. במקרה כזה, אם יאכל מיד בצאת הצום וזמן ההמתנה יהיה רב, יש חשש "שמא תחטפהו שינה ויבטל מקריאתה", ולכן לא התיר לאכול. הרמ"א (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצב, ד) פסק את דברי תרומת הדשן כך:

הגה: אבל אסור לאכול קודם שישמע קריאת המגילה, אפי' התענית קשה עליו (תה"ד סימן ק"ט).

הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם שם, ס"ק ז) כתב על דברי הרמ"א הללו:

והנה כיון דבקריאת שמע (שו"ע או"ח סי' רלה, ס"ק ד) ו[בדיקת] חמץ (שם סי' תלא, ס"ק ד) כמו שכתבתי שרי טעימה ק"ו כאן; ועוד דעיקר קריאת המגילה ביום. ונראה לי דמשום הכי שינה רמ"א לשונו וכתב "אסור לאכול...", משמע דטעימה שרי. ומ"מ אין להקל אלא לצורך גדול.

המגן אברהם הסיק מדברי הרמ"א הללו שלאכול אסור, אבל מותר לטעום. בנוגע לאותו אדם שהיה צריך לחכות עד שיקראו לו מגילה לאחר קריאת המגילה בציבור, תרומת הדשן לא התיר אף לטעום, אך עם צאת הצום אסור לאכול אך מותר לטעום. על כך כתב המשנה ברורה (שם ס"ק יד):

ועל כן טוב יותר להקל לאיש הזה שיטעום קודם קריאת המגילה ולא להקל לקרות מפלג המנחה ולמעלה. דהפרי חדש קרא תגר על קולא זו ודעתו דקודם צאת הכוכבים אינו יוצא כלל אפילו דיעבד וכן משמע דעת הגר"א בביאורו. ואפילו טעימה אין להקל אלא לצורך גדול, דהיינו חולה קצת או מי שמתענה והתענית קשה לו.

ההיתר לטעום עם חשיכה הוא רק במקום צורך גדול, ורק למי שקשה לו מאוד לצום. עוד כתב המשנה ברורה (שם ס"ק טז) בהמשך דבריו:

ואם הוא אדם חלוש והשהייה יזיק לבריאותו ויכול לבוא לידי חולי וטעימה מעט אינו מספיק לו, נראה דשרי לאכול, אך יבקש מאחד שיזכירנו לקרוא את המגילה אחר אכילתו.

נראה שאם קובעים מראש שזמן תפילת ערבית ומקרא המגילה בבית הכנסת הוא זמן מה אחר צאת הכוכבים, בוודאי מי שלא מסתפק בטעימה יוכל להספיק לאכול, ולהגיע בזמן לתפילת ערבית ולמקרא המגילה. אם כן, יוצא שמקרה כזה, שמותר להקדים לקרוא מגילה מפלג המנחה למי שקשה לו לצום כדי שיוכל לאכול מיד בצאת הכוכבים, הוא די נדיר.⁷

2. מי שלא יוכל לשמוע מגילה במשך כל הלילה

היו מצבים שפוסקים התירו בהם להקדים ולקרוא מגילה מפלג המנחה, אך לא בשל קושי לצום עד לאחר קריאת המגילה כשכבר נכנס פורים, אלא מפני ידיעה או חשש שבמהלך הלילה לא יוכל אדם

⁷ הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת ("דברי הפורים", קובץ מקביציאל, ל, עמ' קיב) כתב שבתחילה נזכרו בגמרא (ד ע"א) דברי רבי יהושע בן לוי שנשים חייבות במקרא מגילה מפני שאף הן היו באותו הנס, ואחר כך נאמר "חייב אדם לקרות את המגילה בלילה ולשנותה ביום". מכאן שהחובה לקרוא מגילה בלילה היא רק לנשים, וזה כמו בתפילה, שנשים אומנם חייבות, אך חכמים לא חייבו אותן להתפלל שלוש תפילות ביום. לפיו בשל כך יש להקל למעוברות ומניקות ולמי שקשה לו לצום בתענית אסתר לאכול מעט קודם. על דברי האדר"ת יש להעיר שבשמו של רבי יהושע בן לוי נאמרו כמה הלכות (ג ע"ב) – ד ע"א) ואין הכרח לומר שיש סדר או מדרג בין ההלכות. בנוסף, בירושלמי הלכה זו בנוגע לחובה לקרוא מגילה בלילה וביום נאמרה בשם אמורא אחר וללא קשר לחובת נשים במקרא מגילה.

לקרוא את המגילה מסיבה כלשהי: סכנה, מלחמה, פעילות ביטחונית, סיבה רפואית וכד'.⁸ הראב"ד ותרומת הדשן לעיל לא דנו בכך, אבל פוסקים הסתמכו על דבריהם. אולי לזה התכוון המשנה ברורה (ביאור הלכה סי' תרצב, סעיף ד), בסיום דבריו בנוגע לאפשרות להקדים לקרוא מגילה: "ואפשר במקום שהדחק גדול, אף בצבור יש להקל לקרות אף שאין עדיין לילה גמורה".

להלן כמה מקרים שפוסקים התירו בהם להקדים לקרוא מגילה בשל חשש או ידיעה ברורה שלא יוכלו לקרוא מגילה כל הלילה:

א. הרב מרדכי רוטנברג (שו"ת יד מרדכי, סי' יג) נשאל במלחמת העולם השנייה (ח' אדר תש"ב) אם מותר להקדים ולקרא מגילה מפלג המנחה כי בלילה אסור היה לצאת מהבתים, והשיב שאפשר לקרוא מפלג המנחה ללא ברכה.

ב. הרב עובדיה יוסף (שו"ת יביע אומר, א, אורח חיים סי' מג) נשאל אם אפשר להקדים ולקרא מגילה בירושלים מפלג המנחה בשל העוצר שהטילו שלטונות המנדט הבריטי בשעות החשכה בפורים תש"ז. תשובתו: "יש למצוא פתח להקל, לפי מה שכתוב בירושלמי (פ"ק דשקלים ופ"ק דמגילה), הכל יוצאים ב"ד שהוא זמן קריאתה. נמצא שאף בני כרכים שקראו ב"ד יצאו ידי חובה. ונהי דלכתחילה צריך לקרוא בזמנה, כיון דבדיעבד יוצאים ידי חובה ב"ד, אין כאן שום חשש לברכה לבטלה לבני כרך (כגון פה ירושלים עה"ק), להקדים ולקרא מבעוד יום אחר פלג המנחה". זאת אף על פי שהקריאה ב"ד באדר בפלג המנחה היא בשל הקריאה בליל ט"ו באדר, ואיננה כקריאה של י"ד באדר. בסוף דבריו כתב:

ובאמת שאין ראוי להחמיר בכיו"ב, ולומר שלא יקראו מבעוד יום, ויקראו בלילה כל אחד בביתו, שאם כן מה יעשו עמי הארץ, שאי אפשר שלא יטעו בתיבה אחת טעות הפוסלת... גם מה יעשו אותן שאין להם מגילה כשרה, ובפרט האידנא דרבנות עניות דתורה. וכל שכן שלכתחלה אף בזמנה צריך לחזור אחר עשרה... ואם נאמר שיקראו מבעוד יום בלא ברכה, גם מזה תצא תקלה, כי בראות כן ההמון, יחשבו שאינם יוצאים ידי חובה, וישעו בדברי הבאי ולא יטו אזן קשבת, מלבד שיגרום בזה גם עגמת נפש לקהל הרחב, ביום שמחה זה. ולכן יש להורות שיקראו מבעוד יום בברכה.⁹

ג. הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש, פורים, עמ' ק-קב) כתב גם כן בנוגע לאיסור שהיה בירושלים במלחמת השחרור להדליק אור בלילה, ודנו הפוסקים אם מותר להקדים הקריאה בפלג המנחה.¹⁰ הוא ציין שהרב יעקב קלמס (היה חבר מועצת הרבנות הראשית לישראל) חידש שאפשר לקרוא מפלג המנחה רק בערים פרוזות אך לא במוקפות, כי פלג המנחה הוא עדיין זמנם של הפרזים, והרי אמרו: "זמנו של זה לא כזמנו של זה". אך הרב פרנק דחה טענה זו כי מפלג המנחה ואילך זה נחשב כיום הבא, וכן קריאה מפלג המנחה היא קריאת הלילה, ולא קריאת היום. גם הרב עובדיה יוסף (שם) כתב על דברי הרב קלמס:

⁸ בהקשר למקרא מגילה בשעת סכנה יש לציין את דברי התוספתא (ב, ב): "קראה בלילה לא יצא ידי חובתו. אמר רבי יוסי: מעשה ברבי יוחנן בן נורי שקראה בצפרי בלילה. אמר לו: אין שעת הסכנה ראייה". שם הסכנה הייתה בקריאת מגילה ביום, והזמן הנוח לקרוא בו מגילה היה בלילה. הרב שמואל אביגדור רבינוביץ' (מנחת בכורים, מגילה ב, ב) הסביר את המעשה של רבי יוחנן בן נורי: "אותה של יום וקראה שתי פעמים בלילה". מאחר שהוא ידע שלא יוכל לקרוא ביום, הוא קרא פעם נוספת בלילה.

⁹ בעניין זה דנו גם בניו: הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ], עמ' רעב-רעד); הרב דוד יוסף (תורת המועדים – הלכות ומנהגי פורים וחודש אדר, עמ' קיט-קכא).

¹⁰ הרב שלמה יוסף זיון (המועדים בהלכה [מהד' תש"ע], פורים, עמ' רצו) כתב שהיה זה בראשית ימי המלחמה, כשחוק האפלה וההארה מבפנים עוד לא סודר, ובבית כנסת אחד בירושלים רצו לסמוך על הלכה זו ולקרא את המגילה מבעוד יום.

ולפע"ד הדבר ברור שאין המיעוט דבזמניהם בא להחמיר יותר מקודם זמניהם, ומכיון שיכולים הפרזים לקרוא מבעוד יום, אף שעדיין לא הגיע הזמן, דחשבינן ליה כהגיע זמנם, כל שכן המוקפים שרשאים לקרוא מבעוד יום מהאי טעמא גופא, ונוסף על זה דבן ט"ו שקרא בי"ד יצא, וכאמור לעיל ופשוט.

ד. הרבנים הראשיים לישראל, הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו, פסקו בזמן מלחמת המפרץ (אדר תשנ"א) כשהיה חשש שישוגרו טילים מעירק בשעות החשכה:

בכל בתי הכנסת יש לקיים את המנין הרגיל ולקרוא מגילה לאחר השקיעה. במקומות בהם יש חשש מיוחד של הציבור ניתן לקיים מנין נוסף בו תקרא המגילה מפלג המנחה ואילך (כשעה ורבע לפני השקיעה).¹¹

הרב יעקב אריאל ("קריאת המגילה מבעוד יום", שו"ת באהלה של תורה, ב, סי' קו) היה רבה הראשי של רמת גן, שטילים נורו אליה במלחמת המפרץ, והוא פסק גם כן: "בשעת דחק גדולה מאד מותר לקרוא מגילה מפלג המנחה".¹²

ה. בנוגע לחיילים שלא יכולים לקרוא מגילה בלילה, הרב שלמה גורן (פסקי הלכות צבא, מהד' תשכ"ט, עמ' 229) כתב: "חייל שלא יוכל להתפנות לקריאת המגילה בערב מחמת תפקיד צבאי וכדומה, יוכל להקדים ולקרוא בערב פורים משעה ורבע לפני שקיעת החמה ואילך". מדובר על חייל שיהיה בתפקיד כל הלילה, שהרי אם יסיים את תפקידו במהלך הלילה יוכל לקרוא עד עלות השחר.¹³

ו. הרב נחום רבינוביץ' (שו"ת מלומדי מלחמה, סי' קב) נשאל על ידי חיילים שיוצאים למארב עם חשכה עד אור הבוקר, אם הם יכולים לקרוא מגילה בי"ג באדר לפני החשכה. הרב רבינוביץ' דן בהרחבה בדברי הראב"ד שצוינו לעיל והסיק:

הואיל ובשולחן ערוך הביא מרן את דעת הראב"ד ז"ל להלכה, בודאי ניתן לסמוך עליו בשעת הדחק כזו, שהחיילים שיוצאים למארב ולא יספיקו לקרוא את המגילה בלילה, שיקראו מפלג המנחה ויברכו את כל הברכות, והרוצה לחוש לדעת הרמב"ם, יקרא בלא ברכות.

הרב רבינוביץ' ציין שכך יש לעשות רק כשי"ג באדר חל ביום חול, ולא בשבת. הוא כתב עוד שלדעת הראב"ד אפשר לקרוא מגילה גם בי"ב באדר, אך במקרה כזה לא יברך.

יש להעיר שהרב יוסף קארו אכן ציין בבית יוסף (טור, אורח חיים סי' תרפח, א) את דברי הראב"ד הללו, אך הוא לא הזכיר אותם בשולחן ערוך. בשולחן ערוך (אורח חיים סי' תרצב, ד) הוא פסק להלכה את דברי תרומת הדשן. כמו כן, לדעת הראב"ד מי שאנוס ולא יוכל לקרוא מגילה בזמן, אכן

¹¹ הרב שמואל כץ, "יומן פעילות של הרבנות הראשית", שבעים שנה לרבנות הראשית, ב, עמ' 444 [צילום מודעה שפורסמה בעיתונות]; ג, עמ' 1474).

¹² ראה גם דבריו באהלי הלכה (פורים, עמ' 48). הרב אליהו בקשי דורון ("עריכת חופות בתענית אסתר בשעת חירום", בנין אב, ג, סי' כט) כתב בעת מלחמת המפרץ, בהיותו רבה הראשי של חיפה, על האופן שיש לערוך חופה לזוג שקבע להתחתן בליל י"ד באדר, מאחר שהיה אסור להתאסף בשעות החשכה והיה צורך להקדים את החופה ליום י"ג באדר – תענית אסתר: להתפלל ערבית בפלג המנחה, לקרוא מגילה ואחר כך לערוך חופה וסעודת מצווה. אם ציבור המשתתפים אינם בני תורה ולא ירצו להמתין עד לאחר מקרא המגילה, יש לקיים את החופה אחר תפילת ערבית, ומי שמעוניין לקרוא מגילה יקרא בלילה.

¹³ זמן מקרא מגילה ביום הוא מהנץ החמה, אך אם קרא מעלות השחר – כשר (כ ע"א). בנוגע לזמן מקרא מגילה ולאפשרות לקרוא מגילה מעלות השחר, בהרחבה בשיעור כד: זמן מקרא מגילה מהנץ החמה, וגר שהתגייר לפני הנץ החמה.

רשאי לקרוא גם ב"ב באדר ללא ברכה, אך כך הדין גם כשהוא קורא ב"ג באדר, וכאמור הקריאה המוקדמת נועדה להחליף את הקריאה של הלילה, ולא את הקריאה של היום.

ז. הרב יהודה עמיטל ("קריאת המגילה קודם פורים כשחל פורים ביום ראשון", עלון שבות, 81, אדר תש"מ) נשאל אף הוא בנוגע לחיילים שיוצאים לפעילות מבצעית למשך כל הלילה, בליל י"ד באדר שחל במוצאי שבת. הוא דן במקורות שצינו לעיל וכתב גם כן שאם י"ג באדר הוא ביום חול אפשר להקל ולקרוא מפלג המנחה. בנוגע למקרה ש"ג באדר חל בשבת, הוא ציין את דברי הפרי מגדים (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרצב, משבצות זהב ס"ק ב) על פורים שחל ביום שישי ואירע אונס ולא קראו המגילה מבעוד יום, והוא דרש לקרוא את המגילה ביום שישי לפני שבת בבין השמשות, "דשבות לא גזרו בין השמשות במקום מצוה דרבנן וכל שכן מגילה שהיא דברי קבלה", ועל כך כתב הרב עמיטל: "ואם כן הוא הדין הכא במוצאי שבת שאפשר לקרוא המגילה מזמן שקיעת החמה שאז מתחיל בין השמשות, דלא גזרו שבות בין השמשות במקום מצוה".¹⁴

ח. הרב אליהו סויסה (שו"ת אבא במ, סי' כח) הורה ששוטרים בעיר עכו שאמורים להיות בפעילות בכל ליל י"ד באדר יוכלו לקרוא מגילה בברכה שעה לפני ליל י"ד באדר, שאם לא כן הם לא יזכו לשמוע מקרא מגילה. לפיו במקרה כזה, שאם לא יקראו לפני הזמן הם לא יוכלו אחר כך לקרוא במשך כל הלילה, גם הפרי חדש יודה שמותר.¹⁵

כאמור, המכנה המשותף הרחב לכל המקרים הללו הוא שהסיבה שיש רצון להקדים ולקרוא מגילה ממפלג המנחה, או אף בעוד יום, אינה בשל העובדה שיש אנשים מסוימים שקשה להם לצום עד לאחר סיום מקרא המגילה בליל י"ד באדר בציבור, ובקריאה אישית אחר כך, אלא מחשש או מידעיה שלא יוכלו לקרוא כלל מגילה במשך הלילה. נראה שהאפשרות להקדים את מקרא המגילה בשל קושי של אדם חולה או אישה מעוברת פתחה אפשרות להתיר ולהקדים את מקרא המגילה לאלו שלא יוכלו לקרוא מגילה לאחר צאת הכוכבים ובמשך כל הלילה בשל מצבי אונס. במצבים כאלו אפשר לקרוא מגילה בברכה מפלג המנחה ואילך, כמו מצוות אחרות שאפשר להקדים לפלג המנחה, אך מוטל עליהם לעשות כל מאמץ כדי לצמצם את הזמן ולקרוא כמה שיותר קרוב לסוף הצום, בצאת הכוכבים.

¹⁴ כך פסק גם הרב שלמה מן ההר (דיני צבא ומלחמה, עמ' 175). הוא כתב שם שאם יוכל, ידחה את הקריאה עד אחרי השקיעה. עוד בנוגע לקריאה מוקדמת מפלג המנחה: הרב זכריה בן שלמה (הלכות צבא, עמ' 284; אורות ההלכה עם הלכות צבא, עמ' 899). הרב מישאל רובין (המורים בקשת, עמ' 227–228) כתב בשם הרב מרדכי אליהו והרב אביגדור נבנצל שחיילים שיהיו בפעילות כל הלילה רשאים לקרוא מפלג המנחה בברכה, ובשם הרב דב ליאור שיקראו ללא ברכה, מאחר שהפרי חדש חלק על כך. ראה עוד הלכה כסדרה בצה"ל (א, סי' קכח), שפסקו שאפשר לקרוא מפלג המנחה בברכה.

¹⁵ הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, ד ע"ב) דן בנוגע לרופא שצריך לעשות ניתוח מיד במוצאי שבת, ליל י"ד באדר. האם יכול לקרוא את המגילה כבר מפלג המנחה של שבת? נראה שההנחה בשאלה היא שהניתוח ימשך כל הלילה, שהרי אם הניתוח הוא למספר שעות הרופא יוכל לקרוא אחר כך, משום שכל הלילה כשר למקרא מגילה. ראה גם: הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ] עמ' רעח–רעט); הרב יעקב אפשטיין ("קריאת מגילה ע"י רופא בליל פורים", שו"ת חבל נחלתו, יט, סי' כ); הרב אלחנן פרינץ ("קריאת מגילה לרופא מפלג המנחה בשבת", שו"ת אבני דרך, יג, סי' קלא). הרב אלטר יוסף סופר ("אם מותר לברך על מקרא מגילה לפני צאת הכוכבים", שו"ת וישב יוסף, ב, סי' קלח) התיר לקרוא מגילה בברכה בפני אסירים בבית סוהר לפני צאת הכוכבים "כיון שאינם גרועים מחולות ויולדות".

ב. י"א, י"ב וי"ג אדר

במשנה (ב ע"א) נזכרו שלושה זמנים למקרא מגילה: מ"א עד י"ג באדר לבני הכפרים שמקדימים לקרוא ביום שני או חמישי לפני פורים;¹⁶ ב"ד באדר בעיירות ובכפרים; בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון. בגמרא (שם) נאמר שמשנתנו היא לפי רבי עקיבא, אך חכמים חלקו עליו:

אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: זו דברי רבי עקיבא סתימתא. אבל חכמים אמרו: בזמן הזה, הואיל ומסתכלין בה אין קורין אותה אלא בזמנה. תניא נמי הכי: אמר רבי יהודה: אימתי – בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרויין על אדמתן, אבל בזמן הזה הואיל ומסתכלין בה – אין קורין אותה אלא בזמנה.

בירושלמי (א, א) לא נזכר שהמשנה היא על פי רבי עקיבא, וכן לא נאמר שיש חולקים על האמור במשנה. הרמב"ם (הל' מגילה א, ט) פסק כדברי חכמים ורבי יהודה:

במה דברים אמורים שמקדימין וקוראין ביום הכניסה? בזמן שיש להם לישראל מלכות. אבל בזמן הזה אין קוראין אותה אלא בזמנה שהוא יום ארבעה עשר ויום חמשה עשר, בני כפרים ובני עיירות קוראין בארבעה עשר, ובני כרין קוראין בחמשה עשר.¹⁷

אך רב עמרם גאון (סדר רב עמרם גאון, סדר פורים) כתב שתקנת ימי הכניסה יעילה כיום למי שלא יוכל לקרוא מגילה בזמנה:

והמבקש לצאת לדרך, ומבקש לקרות מגילה באחד עשר, בשנים עשר, בשלשה עשר, אם יכול ליקח עמו מגלה יעשה. דשדרו מן מתיבתא: כל תקנה שיכול כדי שיקרא אותה בזמנה יעשה. ואם אין יכול, קורא או באחד עשר או ב"ב או ב"ג. אבל בעשירי באדר או מעשירי ולמטה אינו יכול לקרות, לפי שאין קריאתה אלא באלו הזמנים מ"א עד ט"ו. ומן ט"ו ואילך עבר זמנה כדתנן "מגילה נקראת באחד עשר בשנים עשר...". וכי קרי בזמנים הללו מברך לפניו ולאחריה.¹⁸

לפי רב עמרם גאון, מי שיוצא לדרך ולא יוכל לקרוא מגילה בזמנה יכול לקרוא מ"א עד י"ג באדר, והוא מברך לפני הקריאה ואחריה. הרב שמעון קיירא (ספר הלכות גדולות סי' יט, הל' מגילה עמ' רלו) כתב בקצרה כרב עמרם גאון: "והיוצאין בשיירא והמפרשין בספינה, קורין מאחד עשר והילך".¹⁹

¹⁶ בתוספתא (תענית ב, ה) נאמר: "יום שני וחמישי הוחדו לתענית צבור, ובהן בתי דינים יושבין בעיירות, ובהן נכנסין לבתי כנסיות וקורין, ובהן מקדימין למקרא מגילה".

¹⁷ כך כתב הרמב"ם גם בפירוש המשנה (א, א). ראשונים נוספים כתבו להלכה גם כן שתקנת בני הכפרים אינה נוהגת כיום. סיכום דבריהם, ומה הכוונה "בזמן שהשנים כתיקנן וישראל שרויין על אדמתן" ומשמעות ביטוי זה כיום לעניין מקרא מגילה, ראה: הרא"ה קוק (טוב רואי, מגילה, עמ' קלב-קלג); הרב מרדכי יהודה לייב זק"ש (מילי דמרדכי, ב, עמ' קע-קעא); הרב שלמה גורן ("פורים ביום הכניסה וזיקתו למלכות ישראל", תורת המועדים, עמ' 260-272).

¹⁸ הרב יחיאל מיכל אפשטיין (ערוך השולחן, אורח חיים סי' תרצו, ג) כתב על יציאה לדרך בהקשר של שמחת פורים: "יראה לי דלצאת לדרך מביתו בפורים אינו נכון, דעיקר שמחה הוא עם בני ביתו כדכתיב 'ושמחת אתה וביתך' (דברים יד, כו). במעשר שני וברגלים כתיב 'ושמחת אתה ובנך ובתך' (דברים יב, יח), אם לא שהנסיעה נחוצה היא לו. ומצוה להיות פורים בביתו עם אשתו וזרעו".

¹⁹ כך כתבו בשמו: רבנו שמחה (מחזור ויטרי, סי' רמז); ר"ן, ותוספות ר"ד (ה ע"א); הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א); הרב צדקיה הרופא (ספר שבלי הלקט, סי' קצה), והרב יחיאל בן יקותיאל הרופא (תניא רבתי, סי' מ) בשם רבנו שלמה, ועוד.

יש הבדל בין הקריאה המוקדמת של בני הכפרים ובין מי שיודע שהוא יהיה אנוס בזמנו כי הוא יהיה בדרך. בני הכפרים יכולים לקרוא בתאריכים "א–ג" באדר רק כשתאריכים אלו הם ביום שני או חמישי, אך מי שיוצא לדרך ויודע שלא יוכל לקרוא מגילה בזמנו, יכול לקרוא בתאריכים הללו גם אם התאריכים הללו הם לא בשני או בחמישי.

פסק ההלכה של רב עמרם גאון ובה"ג מרחיב את האמור בתוספתא (א, ב): "היוצאין בשיירה ומפרשין בספינה, קורין בארבעה עשר". שם מדובר על מקרה שבו כרך נמצא בשיירה ובספינה ולא נמצא בעיר המוקפת חומה בזמנה, ובמצב כזה הוא קורא מגילה ב"ד באדר. בירושלמי (ב, ג) נזכרה התוספתא כך: "מפרשי ימים והולכי מדברות קוראין כדרך ב"ד. אמר רבי מנא: בעתיד לחזור למקומו". על פי הירושלמי מדובר בבן עיר שנמצא בים או במדבר. הדין הוא שעליו לקרוא ב"ד באדר, כפי שהוא קורא בתאריך זה בדרך כלל. הרשב"א (ה ע"א) פירש את דברי רבי מנא:

במפרש ויוצא לדרך מיחייב כבן עיר דמ"מ דעתו הוא לחזור במקומו, והיינו דאמר ר' מונא והוא שדעתו לחזור במקומו. הא לאו הכי אלא שדעתו לדור בכרך פטור כאן וכאן, שהרי עקר דעתו מן העיר, ולכלל בן כרך לא בא.

דין זה הוא במקרה שאותו אדם עתיד לחזור לעיר שאינה מוקפת חומה. אך אם הוא בן עיר והוא מתכנן להגיע לעיר מוקפת חומה, הוא פטור לגמרי כי אינו בן עיר ואינו בן כרך. הרב דוד פרנקל (קרנן העדה שם) פירש את דברי רבי מנא שגם בן כרך שמתכנן לחזור בסוף הנסיעה לעירו, קורא ב"ד באדר מאחר שכעת אין הוא במקומו, ועליו לנהוג כמו רוב העולם.

כאמור, רב עמרם גאון ובעל הלכות גדולות כתבו שמי שלא יוכל לקרוא מגילה ב"ד באדר יקרא קודם. הרב יצחק בן אבא מרי (ספר העיטור עשרת הדיברות – הלכות מגילה, דף קי טור ב) הזכיר את דברי בה"ג וחלק עליו. הוא כתב דוגמאות למצבים של קריאת מגילה שלא בזמנה, ואחת מהן:

וכגון בני כרכים היוצאים לדרך, ותניא בתוספתא (א, ב) "יוצאין בשיירה ומפרשין בספינה קורא ב"ד". וכתב בעל הלכות יוצאין בשיירה ומפרשין בספינה קורין מ"א עד ט"ו. ומסתברא, כיון דבזמן הזה אין קורין אותה אלא בזמנה, דהנאנסין שלא קראוה ב"ד אינן מ"א עד י"ד, ובריייתא דקתני קורין ב"ד. והוא הדין בני עיירות שלא קראו ב"ד קורין בט"ו. לפי בעל העיטור בזמן הזה בטלה התקנה לקרוא מגילה בתאריכים אלו, ואין קוראים מגילה אלא ב"ד ובט"ו באדר בלבד. הריטב"א (ה ע"א) השיב לדברי בעל העיטור:

דהא לא בטלו הקדמת כפרים אלא מטעמא דמסתכלין בה. וביחיד זה דליכא למיחש לה מוקימנא אדיניה, דכיון שרוצה לפרוש לים או ליבשה, אין לך בן כפר גדול מזה.

לפי הריטב"א, הטעם שביטלו בגללו את תקנת בני הכפרים אינו רלוונטי למי שיוצא לדרך. הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, ג ע"א בדפי הר"ף) הביא את דעת רבנו אפרים בנוגע ליוצאים בשיירה ולאחר מכן חלק עליה, אם כי לפי רבנו אפרים הגרסה בתוספתא היא שהיוצאים לדרך רשאים לקרוא ב"ג באדר:

תניא בבריייתא: "המפרש והיוצא לדרך קורין ב"ג". כתב עלה ה"ר אפרים ז"ל דהא דרב ורב אסי דאית ליה קריאה שלא בזמנה (ה ע"א) כגון שחל להיות בשבת לבני עיירות, או שחל

להיות בערב שבת לבני כרכים. אבל בי"א ובי"ב ליכא למקרא כלל, דהא בטלו להו. ובברייתא זו לא הזכירו אלא בי"ג בלבד. אלו דברי הרב ז"ל.²⁰
ואני אומר הוא הדין לבי"ב ובי"א, וכדאי הוא רבי עקיבא סתימתא לסמוך עליו בשעת הדחק, כגון מפרש ויוצא לדרך שמאחר שהתירו לו בי"ג, הוא הדין לבי"א ובי"ב.²¹
ובירושלמי (א, ג) גרסינן: "רבי בא בשם רב יהודה: כל שאמרו ידחה ממקומו ובלבד בעשרה". ותו גרסינן בירושלמי (ב, ג): "מפרשי ימים והולכי מדברות קורין כדרכן בי"ד". וברייתא פליגא עלה כמשמעה. אי נמי יש לומר הא דאפשר ליה, הא דלא אפשר ליה.

לפי רבנו אפרים היוצא לדרך יכול להקדים ולקרוא בי"ג בלבד, כמו שכתוב בתוספתא. רב ורב אסי, שהסכימו (ה ע"א) שיש לקרוא מגילה בפני עשרה כשלא קוראים בזמנה, לא התכוונו למי שיוצא לדרך, וכן לא לבני הכפרים, כי תקנה זו של בני הכפרים שמקדימים לקרוא בטלה, אלא שיש להקדים רק כשי"ד באדר חל בשבת או בערב שבת. לעומת זאת, לפי הרב זרחיה הלוי, בתוספתא כתוב שהיוצא לדרך יכול להקדים ולקרוא בי"ג באדר. אלא שלדבריו היוצא לדרך יכול לקרוא גם בי"א ובי"ב אדר, כדינם של בני הכפרים. בירושלמי נאמר שאם מקדימים וקוראים לפני הזמן יש לקרוא בעשרה.

הטור (אורח חיים סי' תרפח) כתב:

מגילה נקראת בי"א בי"ב בי"ג בי"ד בט"ו. והאידנא אינה נקראת אלא בי"ד, אלא שהכרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קורין בט"ו.

משמע שגם הוא פסק כחכמים ורבי יהודה, אלא שבסוף אותו סימן ציין את מחלוקת רב עמרם גאון והעיטור, והוסיף: "וטוב לקרותה בלא ברכה". הטור הסכים שהיוצא לדרך ולא תהיה לו מגילה בזמן יקרא מגילה בי"א–י"ג באדר, אך בלי ברכה. הרב יוסף קארו (בית יוסף שם) כתב שם שמקור הפסיקה של הטור שיש לקרוא בלא ברכה הוא בדברי הרב אליעזר מגרמייזא (ספר הרוקח, סי' רלו). כך גם הוא פסק (שולחן ערוך שם, ז):

המפרש בים והיוצא בשיירא ואינו מוצא מגילה להולך עמו, יקראנה בי"ג או בי"ב או באחד עשר, בלא ברכה.

העדיפות היא לקחת מגילה לפני שאדם יוצא לדרך. אך אם אותו שיצא לדרך אינו מוצא מגילה או שאינו יכול לקחת איתו מגילה, והוא יודע שלא תהיה לו מגילה, הוא רשאי לקרוא בלילה וביום בין התאריכים י"א–י"ג באדר בלא ברכה.²²

על דברי השולחן ערוך הללו כתב הרב ישראל מאיר הכהן מראדין (משנה ברורה שם, ס"ק כ):

²⁰ הרב אברהם מן ההר (ה ע"א) כתב כמו רבנו אפרים: "והאידנא ליכא שלא בזמנה אלא במפרש ויוצא בשיירא, וכן תני ר' חייא: 'המפרש והיוצא בשיירה קורין בי"ג' וכן כתבה רבינו אפרים, ע"כ. ולא כן דעת הר"ף".

²¹ ראשונים נוספים כתבו כמו הר"ז: ריטב"א ור"ן (ה ע"א), ר"ן (ג ע"א בדפי הר"ף); הרב אברהם בן נתן הירחי (ספר המנהיג, הלכות מגילה, [הוצאת מוסד הרב קוק] עמ' רלה); הרב אהרן הכהן (אורחות חיים, א הלכות מגילה ופורים, אות כג בשם הרא"ה לוי); הרב דוד בן לוי מנרבונה (ספר המכתם, ה ע"א); הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ב ע"א). הרב דוד בן זמרה (שו"ת רדב"ז ו, סימן ב אלפים רכו) כתב: "ואני ראיתי בתוספתא כתיבת יד 'המפרש בים והיוצא בשיירה קורין מ"א עד ט"ו' וזה כדברי בעל המאור. אבל בספרי הדפוס לא מצאתי, וגם רבינו אפרים ובעל המאור לא היו גורסים כך".

²² כך פסקו: הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ] עמ' רז-רי); הרב דוד יוסף (תורת המועדים – הלכות ומנהגי פורים וחודש אדר, עמ' כג–קכה). הרב בצלאל שטרן (שו"ת בצל החכמה, ה, סי' קכט) כתב שהעומד לצאת לדרך בליל י"ד באדר אחר קריאת המגילה, ויודע שלא תהיה לו מגילה ביום י"ד באדר, צריך לקרותה גם בי"ג באדר ביום.

ועיין בר"ן [א ע"א בדפי הר"ף] שמסתפק לענין בני הכפרים שמקדימין לקרותה אי מחוייב לקרותה גם בלילה, או די בקריאה דיום. ופשוט דהוא הדין לענין מפרשי הים ויוצא בשיירה. ומדברי הטור משמע קצת דצריך לקרות גם בלילה.

הר"ן כתב שם "כשם שהקלו על בני כפרים להקדים, כן הקלו עליהם שלא לקרות אלא מגילה של יום". מאחר שהאפשרות לקרוא בימים י"א–י"ג באדר ליוצא לדרך מבוססת על התקנה שנתקנה לטובת בני הכפרים, כך הדין גם במקרה זה.²³ דין זה אמור בנוגע לכל אדם שיוצא לדרך ויודע מראש שלא יוכל לקרוא מגילה ב"ד באדר (כגון אדם שנוסע לטיול או לכנס בחו"ל במקום שאין בו יהודים וכד').²⁴ הרב שלמה גורן (פסקי הלכות צבא, מהד' תשכ"ט, עמ' 229) פסק לחיילים הנמצאים בפעילות בפורים:

חייל העומד לצאת למשלט או למקום מרוחק ליום הפורים, וחושש שמא לא תהיה לו מגילה בפורים, יכול להקדים לקרותה ב"ג באדר, או ב"ב בן, או ב"א בו בלא ברכה.²⁵

יש להוסיף שאם בכל זאת ייווצר מצב שאותו אדם יכול לקרוא או לשמוע מגילה בפורים, עליו לעשות כן. הרב בן ציון אבא שאול (שו"ת אור לציון ד, הערות פרק נה) כתב:

מי שעומד לעבור ניתוח ביום פורים, ולא יוכל לקרוא אז את המגילה, שיקרא את המגילה מיום י"א באדר, ובלא ברכה כמבואר בשו"ע שם. והוא הדין נמי למי שקיבל צו גיוס ולא יוכל לקרוא מגילה בזמנה, שיקראנה מיום י"א באדר.

יש להעיר שבצבא לרוב אפשר לקרוא מגילה בזמנה, אלא אם כן אותו חייל נמצא במלחמה או בפעילות מבצעית אחרת, כאמור לעיל, או שאין לו גישה למגילה כשרה.²⁶

ג. מא' באדר עד ט"ו באדר

רבי נתן היה תנא (משנה ברכות ט, ה; שקלים ב, ה) ולדבריו מי שקרא מגילה מא' באדר יצא ידי חובה (ירושלמי מגילה א, א):

תני בשם רבי נתן: כל החדש כשר לקריאת המגילה. מה טעמא? "והחדש אשר נהפך להם מיגון לשמחה" (אסתר ט, כב).²⁷

נראה שרבי נתן הסכים שהזמנים שנזכרו במשנתנו הם הזמנים העיקריים. הביטוי: "כשר למקרא מגילה" משמעו שמי שקרא באחד הימים האחרים במהלך החודש יצא ידי חובה, אך אין זה העיקר.

²³ בנוגע לקריאתם של בני הכפרים בליל יום הכניסה, ראה בהרחבה בשיעור ב: מקרא מגילה לבני הכפרים בליל יום הכניסה וביום הכניסה.

²⁴ הרב אלחנן פרינץ ("הקדמת המגילה בבית כלא", שו"ת אבני דרך, יח, סי' ק), גיבה אדם שקרא מגילה בלי ברכה בפני פחות מעשרה אסירים ב"ב באדר, מחשש שמא לא ישמעו מגילה ב"ד באדר.

²⁵ כך פסקו גם: הרב שלמה מן ההר (דיני צבא ומלחמה, עמ' 176); הרב זכריה בן שלמה (הלכות צבא, עמ' 284; אורות ההלכה עם הלכות צבא, עמ' 899–890); וכן הלכה כסדרה בצה"ל (א, סי' קכב).

²⁶ הרב יששכר תמר (עלי תמר, מגילה א, א) כתב: "אמרו לי שהרה"ג רבי אליהו שולזינגר מבני ברק מחבר ספר יד אליהו ז"ל [היה רב שיכון ג' בבני ברק, ורב בית הכנסת 'מוהליבר', בו אבי ז"ל ומשפחתנו היו מתפללים] היה חולה מסוכן ותקיף ליה עלמא [= גוסס ונוטה למות (רש"י, קידושין כב ע"ב ד"ה דתקיף ליה)], וצוה לקרות לפניו המגילה ב"ב בלא ברכה כדין המפרש. ונראה שאין זה אלא מדת חסידות". הרב שולזינגר אכן נפטר למחרת פורים בט"ז אדר ב' תש"ל.

²⁷ הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי חמד, ב ע"א) כתב שראש חודש אדר הכוונה היא מא' באדר ולא מל' שבט. הוא הוכיח את דבריו ממספר מקורות.

רבי נתן לא נימק מדוע אדם הקדים וקרא מגילה מא' באדר. רבי חלבו האמורא סייג את דברי רבי נתן:

אמר רבי חלבו: ובלבד עד חמשה עשר, דאמר רבי אבהו בשם רבי לעזר: "לא יעבור", ולא יעבור".

לפי רבי חלבו כוונת רבי נתן שאפשר לקרוא מגילה מא' באדר עד ט"ו באדר אך לא לאחר מכן. בהמשך הירושלמי (שם) אמר רבי חלבו שאת הסעודה יש לעשות ב"ד ובט"ו באדר.²⁸ בירושלמי לא נאמר שדברי רבי נתן ודברי רבי חלבו נכתבו על אדם שהיה אנוס מכל סיבה שהיא וידע מראש שלא יוכל לקרוא בזמן, ועל כן הוא הקדים לקרוא. ייתכן שרבי נתן חלק לחלוטין על התנא של משנתו וסבר שהדגש בפסוק הוא על החודש, ועל כן מתחילת החודש אפשר לקרוא מגילה אפילו לכתחילה.

אך בהנחה שרבי נתן לא חלק לגמרי על האמור במשנה, מה ההבדל בין מקרא מגילה בתאריכים "א–ג" באדר ובין מקרא מגילה מא' באדר עד "א באדר? הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרמ"מ מלובביץ' ("זמן קריאת מגילה", חידושים וביאורים בש"ס, ב, סי' יב) כתב שלפי הביטוי במשנה (ב ע"א) "מגילה נקראת..." ימים אלו, "א–ג" באדר, שווים לימי פורים שנזכרו במגילה י"ד וט"ו באדר. אין זו רק תקנה שנועדה לסייע לבני הכפרים. אשר על כן גם אם תקנת בני הכפרים בטלה, ימים אלו נחשבים ראויים למקרא מגילה, בהתאם לתקנת חכמים למי שיוצא לדרך. האפשרות לקרוא מגילה החל מא' באדר היא מדין "החודש", והיא פתרון לאנשים שלא יוכלו לקרוא בזמנה, אך ימים אלו אינם מוגדרים כימי קריאת מגילה. הנפקא מינה היא במקרה שעל אדם מוטל לקיים מצווה אחרת בימים אלו. בימים שבין "א–ג" באדר עליו להקדים ולקרוא קודם מגילה, ובימים שבין א'–"א באדר עליו להקדים ולקיים את המצווה האחרת.

בבבלי (ב ע"א) נאמר שמשנתנו היא על פי דעת רבי עקיבא, אך חכמים חלקו עליו, ולדבריהם קוראים מגילה רק ב"ד ובט"ו באדר. כאמור לעיל, בירושלמי לא נאמר שמשנה זו היא על פי רבי עקיבא, וכן לא נאמר שיש חולקים על האמור במשנה, משמע שהיא "סתם משנה" והיא מוסכמת על כולם. אמנם לפי הירושלמי, רבי נתן חלק על סתם משנה זו, וסבר שאפשר לקרוא כל החודש, ולפי רבי חלבו כוונתו היא עד ט"ו באדר. בבבלי הוזכרו תנאים שחלקו על רבי עקיבא וחלקו על אפשרות הקריאה בימי הכניסה, ואילו בירושלמי נזכרה דעתו של רבי נתן בכיוון ההפוך, אם אדם קרא מא' באדר הוא יצא ידי חובה.²⁹

הרב אליעזר ברבי יואל הלוי (ראבי"ה, חלק ב, מסכת מגילה סי' תקנח) כתב בעניין זה כך:

²⁸ במסכת סופרים (פרק יד הלכות טו–טז) – חיבור מתקופת הגאונים – נזכר מנהג נוסף של קריאת מגילה בשני חלקים בשני מוצאי השבתות שלפני פורים במחצית הראשונה של חודש אדר: "נהגו לקרותה במוצאי שבתות שתיים. רבי מאיר כי החליף בכנישתא, שמע קליהון דסדראי, אמר לון: עד מתי אתם עושים את התורה קריות קריות? אמרו לו: משום 'למען יזמרך כבוד' (תהילים ל, ג) ושבקון. ונהגו העם לאומרה במוצאי שבתות של אדר, עד שיעברו חמשה עשר ימים באדר. ומיקרי – היכי קרו? בשבת ראשונה של אדר קורין העם ביחד 'עד בלילה ההוא' (אסתר ו, א), ובמוצאי שבת שנייה קורין מן 'בלילה ההוא' עד 'ודובר שלום לכל זרעו' (אסתר י, ג). נראה שרבי מאיר הקפיד על כך שהם מפצלים את קריאת המגילה לשני חלקים. לאחר שהשיבו לו שעושים כן להרבות בכבוד שמים, הוא הניח להם. נראה שמטרת הקריאה הייתה להתכונן ולחזור על המגילה לפני פורים.

²⁹ רבי יהודה הנשיא ורבי נתן חיו באותו זמן (בבא מציעא פו ע"א): "רבי ורבי נתן סוף משנה". רש"י (ד"ה סוף משנה): "סוף תנאים, עד ימיהן אמרו איש את דבריו בבית המדרש, והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה, ולא היו מסכתות סדורות, וסדר וקבץ על הסדר, והם כללו האמור בדורות שלפניהם וסדרו את המסכתות, ואחריהם לא יוסיפו אלא מעט". רבי יהודה הנשיא לא ציין את דעתו של רבי נתן במשנה, וגם בבבלי לא נזכרו דבריו.

תניא בתוספתא דמגילה (א, ב) "היוצא בשיירא והמפרש בספינה, קורין בארבעה עשר" ... ויש מרבתי שאמרו אם אין בידם מגילה, מוטב שיקראו ויקדימו ממה שלא יקראו כלל. וכן נראה בעיני, דגרסינן בירושלמי דמגילה (א, א) "תניא רבי נתן אומר: כל החודש כשר לקרות המגילה. מה טעם? 'והחודש אשר נהפך להם...'". אמר רבי חלבו: ובלבד עד חמשה עשר, דאמר רבי אבהו 'ולא יעבור' ולא יעבר". כל החודש כשר לקרות המגילה, בשביל הולכי דרכים שאין בידם מגילה. אבל סעודה אין עושין אלא בארבעה עשר וחמשה עשר ויהיו אילו לסעודה ואילו לקריאה.

ואפילו קודם אחד עשר נראה לי, דקריאת אחד עשר לא תנן אלא לכפרים משום יום הכניסה, אבל להולכי דרכים לא, מדלא אמר רבי חלבו ובלבד מאחד עשר ועד חמשה עשר, שמע מינה כדפרישית.

ותו ראייה, דגרסינן בפרק ראשון דפסחים (ו ע"א): "אמר רב: המפרש בים והיוצא בשיירא קודם שלשים יום אינו זקוק לבער. לאחר שלשים יום זקוק לבער, ואמר רבא: הא דאמרין קודם שלשים אינו זקוק לבער לא אמרן אלא שאין דעתו לחזור, אבל דעתו לחזור אפילו מראש השנה זקוק לבער", משמע מהתם דבתוך שלשים אפילו אין דעתו לחזור אף על גב דלית ביה משום בל יראה, מקדימין זמן בדיקה ומיחייב ליבדוק. וההיא דתוספתא בשאפשר לו לקרות עמהם.

הראב"ה דן במקרה של היוצא בספינה או בשיירה, כמו במקרה שנזכר בתוספתא. לדברי רבותיו, אם לא יוכל לקרוא מגילה בזמנה – ב"ד באדר, שזה הזמן שקוראים בו בספינה או בשיירה, עדיף להקדים ולקרוא מאשר לא לקרוא בכלל. לא כתוב כמה אפשר להקדים. הראב"ה ציטט מהירושלמי את דברי רבי נתן ואת ביאורו של רבי חלבו לדברי רבי נתן, ופירש ש"כל החודש כשר לקרות המגילה, בשביל הולכי דרכים שאין בידם מגילה". אין כוונתו לומר שרבי נתן התמקד בדבריו במקרה של הולכי דרכים, אך מאחר שלפי רבי נתן אם אדם קרא מגילה החל מראש חודש אדר הוא יצא ידי חובה, אפשר להחיל את דברי רב נתן גם במקרה של אדם שהקדים וקרא במועד מגילה מראש חודש אדר ואילך, משום שהוא מתכנן לצאת לדרך ויודע מראש שלא תהיה לו מגילה לקרוא בה בזמן, או שלא תהיה לו אפשרות לקרוא. לפיו, ההלכה שנאמרה במשנתנו: "מגילה נקראת ב"א, י"ב ו"ג" נועדה רק לבני כפרים שמקדימים לקרוא ביום הכניסה, אך היא לא נאמרה להולכי דרכים. ראיתו לכך היא שרבי חלבו סייג את דברי רבי נתן רק למקרה שמקדימים וקוראים ב"א–י"ג אדר, מכאן שיש דיני קריאה לבני כפרים, ויש דיני קריאה למי שיוצא לדרך. לפיו, אפשר ללמוד את דין קריאת מגילה של ההולך בדרך מההלכה הנוגעת לבדיקת חמץ, שם נאמר שמי שלא יוכל לבדוק חמץ בזמן בודק לפני שהוא יוצא מהבית, והוא הדין כאן.³⁰ הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תרפח) ציין שבבבלי אין אזכור כלל לאפשרות לקרוא מגילה מתחילת החודש, גם במצב של אונס כמו אדם שיוצא לדרך ויודע מראש שהוא לא יוכל לקרוא בזמנו, "וכנראה דההיא דירושלמי ד'כל החדש כשר לקריאת מגילה' לא סבירא ליה לתלמודא דידן מדלא מייתי לה". ובכל זאת הוא כתב שבשעת הדחק, כשאין שום אפשרות אחרת, אפשר לסמוך על דברי רבי נתן בירושלמי. אך אם אותו אדם שהקדים יהיה בכל זאת ב"ד באדר במקום שיש בו מגילה, הוא יצטרך לקרוא שוב. כך גם בנוגע לבן עיר שלא הקדים לקרוא, אך בשל היותו בספינה או בדרך לא קרא מגילה בזמנו, יקרא בט"ו באדר.

³⁰ על זמן בדיקת חמץ למי שיוצא לדרך, בהרחבה בספרי: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום", באר יהודה – פסחים, עמ' 103–106.

הרב יוסף קארו (שולחן ערוך, אורח חיים סי' תרפח, ז) פסק כך:

המפרש בים והיוצא בשיירה ואינו מוצא מגילה להוליך עמו, יקראנה ב"ג או ב"ב או באחד עשר, בלא ברכה; ואם אי אפשר להמתין עד ימים הללו, יש אומרים שקורא אפילו מתחלת החדש.

הגה: והכי נהוג. מיהו אם נזדמן לו אח"כ מגילה, חוזר וקורא אותה ביום י"ד, אפי' קראה תחלה ביום י"ג מ"מ קרא אותה שלא בזמנה (כל בו ובית יוסף).³¹

את האפשרות לקרוא מתחילת החודש הוא כתב בשם "יש אומרים". הוא לא כתב כדבריו בבית יוסף שבשעת דחק, כשאין ברירה, אפשר לסמוך על הדעה המתירה לקרוא מגילה מתחילת החודש. על דברי השולחן ערוך בשם "יש אומרים" כתב הרמ"א: "והכי נהוג". הרב ברוך אפשטיין (תורה תמימה, אסתר ט הערה יט) כתב על דברי הרמ"א הללו: "וצ"ע בלשון זה, שלא שייך מנהג בדבר וענין שאינו מצוי". אכן, לכאורה מקרים כאלו, אדם שיוצא לדרך לפני פורים ויודע מראש שלא יוכל לקרוא מגילה בזמנו מסיבה כלשהי, אינם מקרים שכיחים. נראה שכוונת הרמ"א "והכי נהוג" היא שאם בכל זאת קרה מקרה כזה, כך נוהגים.³²

במלחמת התקומה תשפ"ד-תשפ"ה, היו חיילים שנכנסו להילחם בתוככי עזה ובמקומות נוספים, מספר ימים לפני פורים ואף לפני י"א באדר. ההנחה הייתה שאותם חיילים יהיו במצב של לחימה, ולא תהיה להם אפשרות לקרוא מגילה בזמנה – ב"ד באדר.³³ הרבנות הצבאית (הלכה כסדרה –

³¹ לדברי רבי נתן יש השלכה גם על מצב אחר. הרב צדקיה הרופא (שבלי הלקט סי' קצה) כתב בשם רבי בנימין אחיו: "בן עיר שהיה בא בספינה או בדרך ולא היה עמו מגילה, נזדמנה לו בט"ו קורא אותה בט"ו. וה"ר יעקב מגוריצבורק נר"ו הביא ראייה לדבריו מדגרסינן בירושלמי 'כל החודש כשר למגילה' ובלבד עד ט"ו. ואם יש מי שמסתפק בדבר יקרא בלא ברכה". כך כתבו גם: רבנו שמחה (מחזור ויטרי, סי' רמז); הרב יחיאל בן יקותיאל הרופא (תניא רבתי, סי' מ). כך פסק הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תרפח; שולחן ערוך שם ח). עוד בעניין זה: הרב מנחם מנדל כשר ("בדין קריאת המגילה אחר ט"ו", תורה שלמה – מגילת אסתר, עמ' שצד-שצה). מכאן שאם אדם שיצא לדרך או לפעילות ביטחונית וכד' לא הקדים לקרוא לפני שיצא, הוא יכול לקרוא בט"ו באדר. ייתכן שאולי אפשרות זו טובה יותר מאשר להקדים ולקרוא בימים שלפני פורים, אם אותו אדם יודע בוודאות שהוא יוכל לקרוא בט"ו באדר. הרב מרדכי אשכנזי (מרדכי, מגילה רמז תשעה) כתב: "ומה שלא נהגו לקרות המגלה יום י"ד ויום ט"ו מספק בזמן הזה, כדעבדינן ביום טוב? יש לומר משום דדילמא י"ד נקבע בזמנו, ואיכא בט"ו משום ולא יעבור". שאלתו היא על בני חוץ לארץ שעושים יום טוב שני של גלויות. תשובתו היא שחכמים קבעו באופן ברור שבערים פרוזות קוראים ב"ד באדר ולא בט"ו באדר, ועל כן אם יקראו יומיים יהיה בזה "ולא יעבור". אחר כך הוא דן מצד איסור "בל תוסיף". הרב יוסף ברקוביץ' (אגרות לראיה, אגרת שני) שאל את הראי"ה קוק, שהרי לפי דברי המרדכי בן עיר לא יקרא בט"ו באדר בשל איסור "ולא יעבור", והדבר אינו תואם לירושלמי שאיסור לא יעבור הוא אחרי ט"ו באדר, וגם המרדכי עצמו ציין זאת (שם רמז תשעד), ונשאר בצריך עיון. לא ידוע לנו האם הראי"ה קוק השיב לו. נראה להשיב ששאלת המרדכי הייתה בנוגע לכל היהודים הגרים בחוץ לארץ שיקראו יומיים מספק, וכמו שעושים יום טוב שני בכל חג. על זה השיב שהתקנה הייתה שהפרזים יקראו אך ורק ב"ד באדר שזה יומם, ואין שום סיבה שהכול יקראו שוב גם בט"ו באדר, ועל כן מבחינתם "ולא יעבור". אך אדם בודד שלא קרא מסיבה כלשהי ב"ד באדר, גם אם הוא גר בחוץ לארץ, בוודאי שעליו לקרוא בט"ו באדר וכמו שכתבו הפוסקים.

³² כך פסקו: הרב יצחק יוסף (ילקוט יוסף – פורים [מהד' תש"פ] עמ' רז-רי); הרב דוד יוסף (תורת המועדים – הלכות ומנהגי פורים וחודש אדר, עמ' קכג-קכה).

³³ בקהילות עזה לאורך הדורות קראו מגילה ב"ד ובט"ו באדר מדין ערים המסופקות אם הן מוקפות חומה (על מנהג קהילות עזה, ראה בהרחבה בספרי: מגילה במוקפות חומה, עמ' 248, 295–300), אך בשל העובדה שבפורים תשפ"ד לא הייתה קהילה יהודית באזור תל סולטן, שם מזוהה עזה העתיקה, וחיילים לא נמצאו במקום זה בפורים, פסקה הרבנות הצבאית שיש לקרוא מגילה בעיר עזה ובכל שטחי רצועת עזה ב"ד באדר בלבד (הלכה כסדרה – פורים תשפ"ד, עמ' 23). [תודה רבה לרב אודי שוורץ, רע"ן הלכה,

פורים תשפ"ד, עמ' 14–15) הורו לחיילים אלו לקרוא מגילה בעשרה וללא ברכה החל מראש חודש אדר, לפני שהם נכנסים להילחם. הם גם הורו שאם בכל זאת הזדמן אחר כך לחיילים הללו לקרוא מגילה בזמן, ב"ד באדר, עליהם לקרוא שוב בברכה.³⁴

סיכום

פוסקים התירו למי שקשה לו לצום את תענית אסתר לסיים את הצום מבעוד יום, להתפלל ערבית ולקרוא מגילה בברכה. לפי הראב"ד ופוסקים אחרים הנימוק הוא שגם יום י"ג באדר הוא יום שקוראים בו מגילה. לפי תרומת הדשן, כבר מפלג המנחה של י"ג באדר אפשר להתפלל ערבית ולקרוא מגילה, וכמו בהלכות אחרות שמקדימים את מצוות היום הבא מפלג המנחה (קריאת שמע, תפילה, קידוש, הבדלה, הדלקת נר חנוכה, ועוד). הפרי חדש התנגד בחריפות להיתר זה. פוסקים אחרונים הסיקו מההיתר שניתן לאנשים פרטיים שקשה להם לצום עד אחרי קריאת המגילה, שיהיה מותר לקרוא מגילה מפלג המנחה למי שיודע שלא יוכל לקרוא מגילה במשך כל הלילה, כמו שעת סכנה, מלחמה, פעילות ביטחונית ורפואית, ועוד. חלקו הפוסקים אם אפשר לעשות כך גם כשי"ג באדר הוא בשבת.

תקנת בני הכפרים להקדים ולקרוא מגילה בימים י"א–י"ג באדר בטלה. אולם גאונים שדבריהם נפסקו להלכה בטור ובשולחן ערוך, כתבו שאם אדם יודע שלא תהיה לו מגילה בזמנו, או שלא יהיה לו ממי לשמוע מגילה, רשאי לקרוא מגילה בלי ברכה באחד מן התאריכים הללו, בלילה וביום, וללא ברכה. אם לאחר שכבר קרא באחד מהתאריכים הללו בכל זאת תהיה לו אפשרות לשמוע מגילה בזמנו, עליו לשמוע שוב. דוגמאות למקרים כאלו: אדם שיוצא לדרך בספינה או בשיירה, חייל שיוצא לפעילות מבצעית, ועוד.

בירושלמי נזכרה דעתו של רבי נתן, התנא שאמר שכל החודש כשר למקרא מגילה, ורבי חלבו שדייק שהכוונה עד ט"ו אדר. דעה זו לא נזכרה בבבלי. לא נאמר מה הסיבה שלפי רבי נתן אפשר לקרוא מגילה מא' באדר. השולחן ערוך פסק כדעה זו במצב של שעת דחק, וכל מה שנאמר לעיל (סעיף ב) בנוגע למקרא מגילה בתאריכים י"א–י"ג באדר, נאמר כבר מא' באדר. ייתכן שגם בעבר היו כאלו שכבר ידעו זמן רב לפני פורים שלא תהיה להם מגילה ושלא יוכלו לקרוא, אך במלחמת התקומה, חיילים רבים יישמו הלכה זו, משום שידעו מראש שבימי הפורים הם יהיו במצב לחימה ברצועת עזה.

שהעביר לי את החוברת הלכה כסדרה]. כך פסק גם הראשל"צ הרב יצחק יוסף (מכתב מיום ט"ז אדר א' תשפ"ד). אך ראה: הרב דוד קהלת (חומת עזה, אדר תשפ"ד, עמ' 47).

³⁴ כך פסקו גם: הרב זכריה בן שלמה (הלכות צבא, עמ' 284; אורות ההלכה עם הלכות צבא, עמ' 900), וכן בהלכה כסדרה בצה"ל (א, סי' קכג). גם בעבר היו חיילים שידעו שהם לא יוכלו לקרוא מגילה בזמנה, והורו להם לקרוא מגילה לפני י"א באדר או אף מא' באדר (למשל: הלכה כסדרה, פורים תשפ"ב, עמ' 11), אך במלחמת התקומה לא היה מדובר בבודדים או ביחידות מיוחדות, אלא בחיילים רבים מכלל צה"ל, סדיר ומילואים, שבשל הלחימה קראו מגילה בלי ברכה כבר לאחר א' באדר.